

**BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINING KOMMUNIKATIV
VOSITA SIFATIDAGI RIVOJLANISHI.**

Xolbekova Laylo Xolbek qizi
Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani
5-DMTT tarbiyachisi

Anotatsiya: *Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bola so'zlarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish, uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu maqolada shu borada so'z yuritiladi.*

Kalit so'z: *Bog'cha, bolalar, nutq, erta rivojlanish, davr, ilk bolalik*

Abstract: *The development of children's speech in kindergarten is inextricably linked with their activities and communication. The change in the meaning and form of the child's words is related to the change in the forms of communication. This article will discuss this.*

Key word: *Kindergarten, children, speech, early development, period, early childhood*

Аннотация: *Развитие речи детей в детском саду неразрывно связано с их деятельностью и общением. Изменение значения и формы слов ребенка связано с изменением форм общения.*

Ключевые слова: *Детский сад, дети, речь, раннее развитие, период, раннее детство.*

Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bola so'zlarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish, uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ - shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi sotsial kontaktlarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monolgik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Bog'cha yoshida bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat.

Bola so'z lug'at boyligining o'sishida 2 muhim tomon - miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B.Elkoninning ko'rsatishicha bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqning lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Jumladan, V.Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi. 6 yoshli bolaning faol lug'ati esa 3000-3500 so'zni o'z ichiga oladi.

Vaholanki, 40-60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400-600 so'zdan, 6 yoshli bolaning faol lug'ati esa 2500-3000 so'zdan iborat deb ko'rsatilgan edi.

Situatsion – ishchan muloqot shaklidagi bolalar leksikasi (nutqi) konkret predmetli vaziyat bilan bog'liq. Bu holat shunda ko'rinadiki, bolaning nutqida ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p bo'ladi. Sifat turkumidagi so'zlar yoki umuman uchramaydi, yoki buyumlarning faqat tashqi xususiyatlari: rangi, o'lchami (barcha sifatlarning 96,4%) ni ifodalaydi. 98% fe'llar faqatgina konkret predmetli harakatlarga nisbatan ishlatiladi. Bolalarning nosituativ – bilishga yo'naltirilgan (vaziyatga situatsiyaga bog'liq bo'lmagan) muloqotida ular kattalardan har xil narsa va hodisalar haqida axborot olishga bog'liqlikdan ozod bo'ladi. Asta sekin atrof-olamdagi narsalarning turli xususiyatlarini aks ettiruvchi so'zlar zaxirasi kengayib boradi. Jumladan, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifat turkumiga oid so'zlar (11,25%) va emotxususiyatlarni ko'rsatuvchi so'zlar (5%) paydo bo'ladi, irodaviy va intellektual harakatlarni anglatuvchi fe'l turkumidagi so'zlar (6,24%) vujudga keladi. Nosituativ - shaxsiy muloqotda, bola odamlar o'rtasidagi munosabatlar haqida axborot olishga, o'zining fikrini kattalar fikri bilan taqqoslashga harakat qilar ekan, uning nutqida umumiy grammatik murakkablashish ro'y beradi. Sifat turkumidagi so'zlar quyidagi nisbatda bo'ladi: atributiv (tashqi xususiyatlarini ifodalovchi) - 69,80%, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar 14,65%, axloqiy xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 9,3%. Irodaviy va intellektual harakatlarni ifodalovchi fe'llar ancha ko'payib, nutqida ishlatilayotgan barcha fe'llarning 9,76%ni tashkil etadi. Bolaning lug'at boyligi nafaqat miqdor jihatdan, balki sifat jihatdan ham o'sib boradi. Bu asosan bolalarning so'zlar mazmunini o'zlashtirishi bilan kechadi. Lug'atni egallash jarayoni tushunchalarni egallab borish bilan uzviy bog'liq. L.S.Vigotskiy yozishicha, "psixologik tomondan olib qaraganda, so'zlarning mazmuni va ma'nosi - bu umumlashma yoki tushunchadan o'zga narsa emas. Biz so'zning ma'nosini bimalol tafakkur fenomeni deb hisoblashga haqlidirmiz". Bog'cha yoshidagi bolalar eng avvalo ko'rgazmali ifodalangan yoki ularning faoliyatlariga jalb etilgan predmetlar, hodisalar, sifatlar, xususiyatlar, munosabatlarning nomlanishi o'zlashtiradi.

Buni bola tafakkurining ko'rgazmaliharakat va ko'rgazmali-obrazli xarakterda ekanligi bilan tushuntirish mumkin. Shu tufayli ham, bog'cha yoshidagi bolalar lug'atida abstrakt (mavhum) tushunchalar deyarli uchramaydi. Agar, 3-7 yoshdagi boladan berilgan topshiriqda nutqiy faoliyatning elementi bo'lmish so'z bilan muayyan amallarni bajarish talab etilsa, masalan, gap tarkibidan so'zlarni ajratib olish vazifasi berilsa, S.N.Karpovning tadqiqoti ko'rsatishicha, bolada unga aytilgan gap belgilaydigan vaziyatga oriyentir olishning ancha barqaror moyilligi kuzatiladi. Berilgan gap tarkibida nechta so'z mavjud degan savolga bolalar gapni "boshdan oyoq" qaytadan takrorlaydi. Masalan, "Koptok yumalab ketdi" degan gap berilsa, bola (5-9 yoshli) bu gapda bitta so'z "Koptok yumalab ketdi" degan so'z borligini aytadi. S.N.Karpovning tadqiqoti shuni isbotladiki, bolada gap tarkibidan barcha turdagi so'zlarni ko'nikmasini shakllantirish mumkin. Buning uchun so'zning bog'cha yoshidan ajratib olish ularga mezonlarini, ya'ni

so'z tovushlarining majmuasidan iboratligini, so'z doim muayyan mazmunga egaligini anglashi lozim(albatta, bolalar yoshiga mos keluvchi usullar bilan) bo'ladi. Shunday qilinganda, yoshidan qat'iy nazar bolalarda so'z haqida adekvat va anglangan tasavvurlar paydo bo'ladi. Bu maqsadda bolaga nutqning tushunarli mezonlarini o'rgatilmadan, faqatgina astensiv ta'riflarni, ya'ni so'zlarni ko'rgazmali namoyish etish orqali ta'riflashni ishlatish mumkin. Ana shu asosda G.A.Belyakova bolalarda stixiyali ravishda shakllanib qolgan so'z haqidagi tasavvur, "so'z" so'zining ma'nosi aniqlashtirilib boradi. Katta bog'cha yoshi davrida so'zlarning tuzatilishini stixiyali tarzda o'zlashtirish natijasida bolalarda so'zni tarkibi jihatdan tahlil etishning elementar shakllari yuzaga keladi. Nutqning fonetik (tovush) sistemasini o'zlashtirish jarayoni tovushlarni to'g'ri talaffuz etish va fonematik eshitishning rivojlanishini o'z ichiga oladi. Nutqning fonetik tarkibini o'zlashtirish bir yoshning oxirlariga kelib boshlanadi. Bog'cha yosh davrining boshiga kelib, bolalar asosan ona tilining barcha tovushlarini egallab bo'ladilar. Biroq shunday bog'cha yoshidagi bolalar ham uchraydiki, ularda ancha katta yoshda ham nutqiy nuqson talaffuz kamchiliklari uchraydi. Buning asosiy sababi nutq apparati motorikasining sekin rivojlanishidir. Muloqot deganda o'zaro munosabatlarning shakllanishi, ro'yobga chiqarilishi vanamoyon bo'lishini ta'minlovchi informatsion, emotsional va predmetli o'zaro ta'sir jarayoni tushuniladi. Bola shaxsining shakllanishida muloqotning roli benihoya kattadir. Muloqot jarayonida muayyan shaxsiy munosabatlar shakllanadi. Bolada qanday shaxsiy sifatlarning tarkib topishi kun jihatdan uning atrofdagilar bilan bo'lgan o'zaro munosabati xarakteriga bog'liqdir. Bolaning kattalarga munosabati ishonchli yoki ishonchsiz, yoqimli yoki yoqimsiz va hokazo bo'lishi mumkin. Xo'sh bolalarning kattalarga bo'lgan munosabati nima bilan belgilanadi? Bu munosabat asosida nimalar yotadi? Bunday masalalar hozircha kam tadqiq qilingan. Ularga nisbatan yondoshuvlar mavjud. Neofreydistlar (Freydning davomchilari) bolalarning kattalarga bo'lgan munosabati shakllanishida onaning o'rni hal qiluvchi ahamiyatga ega deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, bunga sabab shundaki, ona bolaning "orol ehtiyoji"ni qondiradi. Biroq nega bo'lmasa onasidan ayrilib qolgan bolalarning ham jismoniy va psixik jihatdan normal rivojlanishi holatlari uchraydi. Bolaning uni oziqlantirmagan u bilan faqatgina o'ynagan yoki muloqotga kirishgan kattalarga qattiq bog'lanib qolishini neofreydistik pozitsiyadan turib qanday qilib tushuntirish mumkin? Biologik omilning rolini mutlaqlashtiruvchi psixoanalitik yondashuv ushbu savollarga javob berolmaydi. Impirintin - qayd etish nazariyasining tarafdorlari ham atrofdagilarga bo'lgan munosabatining shakllanishida ilk tajriba muhim birinchi darajali ahamiyatga ega, deb hisoblaydilar. Impirting gipotezasiga muvofiq ilk bolalik davridagi bolalarda ular bilan doimiy muloqotda bo'luvchi kishining xususiyatlari - tashqi qiyofasi, ovozi, kiyimi, hidi qayd etib qolinadi. Boshqa bir yo'nalish - neobixevioristik yo'nalishga muvofiq bolaning katta kishiga bo'lgan munosabati bu kishi bolaning birlamchi organik ehtiyojlari (oziqovqat, issiqlik, qulaylikka bo'lgan ehtiyojlarni) qanchalik qondirishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1 "Ilk qadam" o'quv dasturi. – T., 2010. – B.5.
2. <https://lex.uz>. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr.
3. <https://lex.uz>. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2018 yil 21 sentabr.
4. Mirziyoyev Sh.M. "Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi.// "Xalq so'zi" gazetasi 2018 yil 8 dekabr.

